

ДЖОЗЕФ КОНРАД У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Статтю присвячено вивченню творчої спадщини класика англійської літератури Джозефа Конрада в контексті сучасних наукових досліджень. Аналізується широкий спектр проблем творчого доробку митця та його впливів на світові культури та літератури: мультикультуралізм, космополітизм, компаративний аспект польського, російського, французького, англійського дискурсів, особливості поетики творів Д. Конрада.

Ключові слова: мультикультуралізм, дискурс, імперіалізм, постколоніалізм, інтертекстуальність.

Стаття посвячена изучению творческого наследия классика английской литературы Джозефа Конрада в контексте современных научных исследований. Анализируется широкий спектр проблем творчества художника и его влияния на мировые культуры и литературы: мультикультурализм, космополитизм, компаративный аспект польского, русского, французского, английского дискурсов, особенности поэтики произведений Д. Конрада.

Ключевые слова: мультикультурализм, дискурс, империализм, постколониализм, интертекстуальность.

The article is devoted to studying the creative heritage of classic of English literature Joseph Conrad, in the context of modern scientific research. The author examines a wide range of problems of the artist and his influence on world culture and literature: multiculturalism, cosmopolitanism, the comparative aspect of Polish, Russian, French, English discourses; the peculiarities of poetic works of Conrad and his creative method.

Key words: multiculturalism, discourse, anthropology, imperialism, colonialism, postcolonialism, intertextuality, psychoanalysis, modern, modernism, gender, narratology.

Відомо, що на певному етапі створення твору як цілісної структури на рівні форми і змісту часто виступає залучення інонаціонального компоненту. Дослідження і аналіз подібних явищ у близьких літературах є важливою складовою вивчення процесів міжнаціонального співіснування, адже на сьогоднішній день домінує ідея не синтезу культур, а їхнього діалогу, де яскраво виявляється національна самобутність нації і здійснюється процес пізнання культур інших націй. Такі проблеми національної ідентифікації виникають найчастіше стосовно явищ літературного прикордоння, які мають транскультурний характер.

Формування погляду на творчість Джозефа Конрада як на перетин транснаціональних літературних і культурних зв'язків відбулося не одразу. Ще у 1914 році Хью Уолпол, звернувши увагу на функціонування декількох культур у світогляді письменника, зазначав: «Якщо зважити на три умови, на фоні яких розвивалася особистість Конрада, – Польща, Море та традиції англійської сільської місцевості, то з легкістю можна усвідомити, яким чином це могло сформувавши художника» [26, с. 9].

Вивчення поліетнічності творчості Джозефа Конрада в компаративному аспекті почалося зі спроб дослідження англійського, російського та французького дискурсу.

Так, Річард Керл та Хью Уолпол у 1914 році, знаходячи ті чи ті концептуальні, ідейно-філософські, естетичні та сюжетні паралелі творчого доробку митця з російськими, французькими та англійськими письменниками, називали Івана Тургенєва, Льва Толстого, Федора Достоєвського та Антона Чехова, Гюстава Флобера та Гі де Мопассана, Джейн Остен, Джона Голсуорсі, Генрі Джеймса та Джорджа Мередіта (стосовно французьких впливів, – мова йшла більше про дух, ніж про форму) [13].

Подальше дослідження художньої парадигми Джозефа Конрада в контексті світової культурної традиції продовжувалося в руслі вивчення польського алгоритму його творчості. В 10-х–30-х роках ХХ століття увагу письменників Генрі Джеймса, Джона Голсуорсі, Вірджинії Вульф та перших дослідників Джерарда Джіна-Обрі, Едварда Гарнета, Річарда Керла, Хью Уолпола, Форда Медокса Форда, Густава Морфа, Річарда Мегроуза, Едварда Гренкшоу крім особливості поетики творів Конрада, специфіки його творчого методу, привертати листи письменника його польським друзям та знайомим, його стосунки з польським оточенням.

З 40-х до 60-х років поглиблюється вивчення біографії письменника (Джерард Джін-Обрі, Джоселін

Бейнс, Джеррі Аллен) та зосереджується цікавість на зв'язках Конрада з Польщею, особливо на впливи польської літератури на його творчість (Адам Гіллон, Здзіслав Найдер, Веслав Крайка, Джон Джі, Пол Стурм, Норман Шеррі, Анджей Буча) [16; 17; 22; 23; 20; 21; 24; 10].

Привертання подальшої уваги до вивчення мультикультурного контексту творчості письменника пов'язано з виходом у світ книги Адама Гіллона «Вічна ізоляція: Дослідження Джозефа Конрада» у 1960 році, де автор нарівні з критичним аналізом теми ізоляції у творчості митця та її ролі у його власному житті, вивчає місце культурної та літературної спадщини Польщі та його уподобань читання англійською та французькою мовою.

Питання адаптації Джозефа Конрада в мультикультурному контексті, зокрема питання космополітизму письменника починає обговорюватись в англомовних наукових працях з 70-х років з появою роботи Н. Шеррі «Conrad and his world» (1972 р.).

У А. Гіллона космополітичність Конрада висвітлюється у двох роботах: «Conrad and Shakespeare and Other Essays» (1976 р.) та «Joseph Conrad» (1982 р.). Робота Е. Фотержила «Secret Sharers: Joseph Conrad's Cultural Reception in Germany» (2006 р.) досліджує резонанс перекладів «космополітичних» творів Конрада у нацистській Німеччині (як зазначає О. Столяренко, «читачі Конрада знаходили у його героїв повагу до гідності людини, яку вони вважали частиною гуманізму та справжньої культури – антитези фашистської моралі та культури нігілізму» [6, с. 331]). У Польщі космополітичність творчості Джозефа Конрада досліджується Р. Дибоським та Новаковським [6, с. 333].

Думки дослідників загалом збігаються щодо специфіки космополітизму Джозефа Конрада. Так, Дж. Г. Стейп вважає, що Конрад, за його висловом, – людина «множинної культурної самобутності» [25], А. Гіллон – «Конрад мав подвійну національність: він був поляком, про що свідчили його твори та водночас захоплювався Англією» [16]. О. Столяренко вказує, що Р. Дибоський та Новаковський, зазначаючи цю особливість творчості польського митця, стверджують при цьому, що «він був космополітичним письменником, якого не можна вмістити у певні вузькі рамки» [6, с. 333].

А. Гіллон впевнений, що витoki «літературного космополітизму» Конрада лежать саме в його польському походженні, адже «його батько, Аполлон Коженювський, створив атмосферу націоналізму, ненависті до Росії та любові до французького романтизму та Шекспіра» [16]. О. Столяренко, вказуючи на певну маргінальність особистості письменника, зазначає, що ані в Польщі, ані в Англії Конрад «не почувався як вдома». Відомий як англійський письменник, Конрад так і не став національним письменником для англійців, а ставши культовою фігурою для польської культури, був звинувачений у зраді національних інтересів [6, с. 332].

Глибоко-патріотичні національно-спрямовані польські переконання письменника зовсім не суперечили його позиціонуванню себе не як слов'янина, а як європейця

в широкому значенні цього слова. М. Амосін підкреслює, що і «проблему етнокультурного самовизначення Польщі письменник розглядав у перспективі відштовхування від «східного коріння» (адже Конрад вважав, що його батьківщина взагалі не належить до слов'янського світу. У його інтерпретації Польща, з її католицизмом, демократичними традиціями і просвітництвом, завжди була органічною складовою Європи, розділяла західні «коди» суспільного життя і суспільної думки» [1]).

Досліджуючи причини еміграції Конрада, критики вказували на прагнення звільнитися від необмеженої монархії (та як наслідок: тиранії) на його батьківщині. Сам Конрад у листах підкреслював головну рису свого характеру – свободу: «Я завжди залишаюся собою. Я людина зі сформованим характером. Зберігаючи вірність деяким поняттям, я не раб забобонів і схем і ніколи ним не стану. Моє ставлення до тих чи тих речей і мовних зворотів, мої погляди, мої творчі методи увесь час змінювались і надалі до певної міри будуть змінюватись. Відбувається це зовсім не тому, що я людина непостійна чи безпринципна, а тому, що я вільний. Чи, точніше сказати, тому, що скільки можу, я завжди прагну свободи» [3, с. 236].

Томас Манн зазначав, що психологічний портрет англійського письменника польського походження відповідав «духові англійської культури», тим самим визначивши вибір англійської мови для самовираження [6, с. 335-336]. При цьому Джозеф Конрад, на думку М. Соколянського, «вніс в англійську прозу саме слов'янську інтенсивність психологічного бачення, збагативши її» [5, с. 203].

У 1970-ті роки на літературні та культурні контексти творчості письменника звертав увагу Фредерік Р. Карл (1979 р.) [18], простежуючи інтеграцію польської поезії та прози, французького символізму та англійської класичної літератури в творчості митця. Російські впливи вивчав Дмитро Урнов (1977 р.) [7], есе про погляди Конрада на літературу опублікував М. Соколянський (1978 р.) [5].

Знаменним у світовій критиці, присвяченій вивченню художньої спадщини Джозефа Конрада, став 1983-й рік. Здзіслав Найдер у книзі «Джозеф Конрад», аналізуючи вивчення культурного коріння англійського письменника польського походження та його роль у вирішенні проблем розмаїття та єдності культур, підводить підсумок за останні двадцять років [22].

З 1990-х років починається новий етап вивчення актуальності полікультурних діалогів, в тому числі і польського, у художній спадщині Джозефа Конрада, пов'язаний з сучасною епохою глобалізації: в аспекті його ставлення до народів і культур Сходу та Заходу, питань антропології, расової дискримінації, імперіалістичної експлуатації та постколоніалізму. Ці проблеми вивчали Веслав Крайка, Мартін Рей, Кіт Карабіне, Оуен Ноулз, Джон У. Гріффіт, Джейл Фінчам, Міртл Хупер, Бет Шарон.

Проблеми інтертекстуальності в ракурсі культурної різноманітності досліджували Рассел Вест (1996 р.), Джейл Фінчам, Міртл Хупер (1996 р.), Оуен Ноулз, Джон Генрі Стейп (1997 р.), питання психоаналізу

вивчали Рассел Вест (1996 р.), Бет Шарон (1999 р.), гендерним питанням приділяли увагу Джейл Фінчам, Міртл Хупер (1996 р.), Сьюзен Джоунс (1999 р.).

Конрадівському дискурсу в творчості Френсіса Скотта Фітцджеральда та Ернеста Хемінгуея присвячено дослідження Ганни Разінцевої (1996 р.) [4].

Вагомою стала монографія Здзіслава Найдера 1997 року «Конрад у перспективі: Роздуми про мистецтво», що була присвячена національній та культурній спадщині письменника, його концепції людини та суспільства у європейському контексті, зв'язкам Конрада з польською літературою, дискурсу російської культури та дискурсу Достоевського, компаративному аналізу Конрада та Руссо.

Взаємні літературні та культурні впливи Конрада і Джеймса, Конрада і Стівенсона, Конрада і Флобера, Конрада і Мелвілла досліджує книга Кіт Карабін, Оуен Ноулз та Пола Армстронга «Конрад, Джеймс та інші» 1998 року [11].

З 2000-х років поглиблюється вивчення міжкультурних контактів у творчості Конрада, особливо звертається увага на проблеми зіткнення між культурами, культурну самобутність та культурні потрясіння у творах Конрада (Роберт Хемпсон, Деніель Шварц), під новим кутом зору розглядаються психоаналітичні (Деніель Шварц), гендерні проблеми (Деніель Шварц), філософські (Нік Панагопулос) питання.

По-новому осмислюється літературна, історична, культурна та біографічна значущість листів письменника, що раніше не видавалися [14].

На російському дискурсі в творчості Конрада під новим ракурсом наголошують Кейт та Макс Карабін, Кейт Хьюїтт, Адам Гіллон, Кетрін Райзінг, Людмила Войтковська, Марк Амусін, Оуен Ноулз, Ентоні Фотерджилл [11; 8; 17; 27; 28; 1; 19; 15].

З точки зору культури, історії, текстології, стилістики, фемінізму та наратології досліджує художню спадщину Джозефа Конрада Джейн Мур, порушуючи важливі питання колоніалізму у творах Конрада «Серце темряви» та «Аванпост прогресу» (2004 р.).

Книга Керол Каплан «Конрад у ХХІ столітті: Сучасні підходи та перспективи» 2004 року відстоює думку, що твори англійського письменника набули особливої актуальності на початку ХХІ століття (адже на хвилі 11 вересня 2001 року багато хто з дослідників культури, по-новому обговорюють коріння проблем тероризму). Автор пропонує аналіз творів Конрада у сучасному світлі актуальних і сьогодні в епоху глобалізації питань постколоніалізму, імперіалізму, модерну, літератури та культури.

Діалектику колоніального панування та взаємодію бінарних західних колоніальних та африканських постколоніальних культур, інтертекстуальні проблеми у світлі впливів творів Конрада на літературу Африки, особливо розвиток фантастичного жанру, досліджували Байрон Камінеро Сантангелло (2005 р.), контекст Джозефа Конрада у французькій культурі – Паккауд Хугет (2006 р.), контекст Конрада у німецькій культурі – Паккауд Хугет (2006 р.),

Книга «Джозеф Конрад» Тіма Міддлтона (2006 р.) вивчає творчість письменника в контексті постколоніальних, модерністських, культурних та гендерних досліджень, звертаючи увагу також на тлумачення текстів Конрада.

«Декілька життів Джозефа Конрада» Джона Генрі Стейпа (2007 р.) досліджує вплив фантастичних творів письменника на розвиток латиноамериканської фантастики, шпигунський роман; розглядає постать Конрада в аспекті впливів на Томаса Стернса Еліота, Вільяма Фолкнера, Джона Ле Каре [25].

В Україні проблема національної ідентифікації творчості Джозефа Конрада розглядається в ракурсі питань мовного та національного самовизначення (Ольга Столяренко – 2007 р.) [6], розбіжностей мовної, державної, етнічної та національно-літературної ідентичностей (Оксана Веретюк – 2005 р.) [2], національних особливостей українсько-польського коріння письменника (Сергій Яковенко – 2009 р.) [9].

Характеризуючи Джозефа Конрада як людину з тонким і глибоким розумінням інших культур, «множинної культурної самобутності», Джон Генрі Стейп підкреслив, що завдяки цьому письменник вже вісімдесят років після своєї смерті залишається однією з найважливіших точок відліку у світовій культурі (2007 р.).

Адже мета художника, як вважав Конрад, – утвердити те, що відрізняє людину від тварини, а суспільство від стада чи примітивної орди. Художньою творчістю необхідно протиставляти хаосу буття етичні та культурні цінності цивілізації, боротися за це силою слова: «Give me the right word and the right accent and I will move the world... Because written words have their accent too» («дайте мені слухне слово і вірний наголос і я переверну світ... Тому що написані слова теж мають велику силу») [12, с. 8].

На думку Джона Петерса, творчий доробок «одного з найбільш інтригуючих і значущих романістів модернізму, чий твори продовжують хвилювати читачів і ХХІ століття», суттєво змінив англійський та європейський «літературний ландшафт».

Згадаймо справедливий вислів видатного українського класика Миколи Євшана, що «своєю власною «мудрістю» ледве чи може жити котра-небудь з сучасних європейських літератур». Як зазначав Джозеф Конрад в одному з листів, ані національності своєї, ані їх спільного прізвища він не зрікає: «є очевидним, що я є поляк, і, що Юзеф Конрад – це імена, отримані при хрещенні, друге з яких використовую як прізвище, щоб мого власного уста іноземців не викривляли, – чого стерпіти не зможу. Не вважаю, що зрадив своїй країні через те, що англійцям довів, що джентльмен з України може бути так само професійним моряком як вони і має що їм сказати їх власною мовою».

У сучасному світі Джозеф Конрад по праву визнається одним з найвидатніших митців англійської і світової літератури, польським національним лідером (Здзіслав Найдера), який сприяв розвитку «транснаціональних культурних зв'язків» (Ентоні Фотерджилл) та формуванню європейської історії культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амусин М. Русская страда Джозефа Конрада / М. Амусин // Нева. – 2007. – № 12. – С. 64–76.
2. Веретюк О. Скажи мені, хто я? : (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) / О. Веретюк // Слово і час. – 2005. – № 12. – С. 69–72.
3. Конрад Дж. Письма / Джозеф Конрад // Иностранная литература. – 2000. – № 7. – С. 235–245.
4. Разинцева А. В. Наследие Джозефа Конрада и американский роман 1920-х годов, Ф. С. Фицджеральд и Э. Хемингуэй : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / Анна Валерьевна Разинцева. – М., 1996. – 201 с.
5. Соколянский М. Джозеф Конрад о литературе / Марк Соколянский // Вопросы литературы. – 1978. – № 7. – С. 202–206.
6. Столяренко О. Рецепція і польський контекст творчості Джозефа Конрада / Ольга Столяренко // Українська полоністика. – 2007. – Філологічні дослідження. – Випуск 3-4. – К. : Вид-во Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2007. – С. 331–337.
7. Урнов Д. М. Джозеф Конрад / Д. М. Урнов. – М. : Наука, 1977. – 128 с.
8. Хьюитт К. Джозеф Конрад: проблема двойственности / Карен Хьюитт // Иностранная литература. – 2000. – № 7. – С. 78–85.
9. Яковенко С. Вигнання з «дому» природи: «Серце п'їтьми» Джозефа Конрада і польська традиція / Сергій Яковенко // Питання літературознавства. – 2009. – Вип. 77. – С. 271–279.
10. Busza A. Conrad's Polish Literary Background and Some Illustrations of the Influence of Polish Literature on his Work / Andrzej Busza / [Institutum Historicum Polonicum Romae. Societas Polonica Scientiarum et Litterarum in Exteris Londinii]. – Rome : Antemurale, 1966. – Vol. X. – P. 109–255.
11. Carabine K. Conrad, James and other relations / Keith Carabine, Owen Knowles, Paul B Armstrong. – Lublin : Maria Curie-Skłodowska University, 1998. – 349 p.
12. Conrad J. A Familiar Preface / Joseph Conrad // Some Reminiscences by Joseph Conrad. – London : Eveleigh Nash, 1912. – 248 p.
13. Curle R. Joseph Conrad: A Study / Richard Curle. – New York : Doubleday, Page and Company, 1914. – 266 p.
14. Davies L., Karl F. R., Knowles O. The Collected Letters of Joseph Conrad, 1917-1919 / Laurence Davies, Frederick R. Karl, and Owen Knowles. – New York : Cambridge University Press, 2002. – Vol. 6. – 628 p.
15. Fothergill A. Secret Sharers: Joseph Conrad's Cultural Reception in Germany / Anthony Fothergill. – Bern : Peter Lang, 2006. – 274 p.
16. Gillon A. Conrad and Shakespeare and Other Essays / Adam Gillon. – New York : Astra Books, 1976. – 245 p.
17. Gillon A. Joseph Conrad : [Comparative essays] / Adam Gillon / [edited by Raymond Brebach]. – Lubbock : Texas Tech University Press, 1994. – 290 p.
18. Karl F. R. Joseph Conrad: The Three Lives / Frederick Karl. – New York : Farrar, Straus, and Giroux, 1979. – 1008 p.
19. Knowles O. Literary influences // Simmons A. Joseph Conrad in Context / Allan Simmons. – New York : Cambridge University Press, 2009. – P. 33–41.
20. Krajka W. A Return to the Roots: Conrad, Poland and East-Central Europe / Wiesław Krajka. – East European Monographs : Conrad: Eastern and western perspectives. – Lublin : Marie Curie-Skłodowska ; New York : Columbia Univ. Press, 2004. – Vol. 8. – 308 p.
21. Krajka W. Beyond the roots: the evolution of Conrad's ideology and art / Wiesław Krajka. – East European Monographs : Conrad : Eastern and Western Perspectives. – Lublin : Maria Curie-Skłodowska University, 2005. – Vol. 14. – 428 p.
22. Najder Zd. Joseph Conrad : A Chronicle / Zdzisław Najder. – New Brunswick, New York : Rutgers University Press 1983. – 647 p.
23. Najder Zd. Joseph Conrad: A Life / Zdzisław Najder. – Rochester – New York : Camden House, 2007. – 745 p.
24. Sherry N. Conrad and His World / Norman Sherry. – London : Thames and Hudson, 1972. – 128 p.
25. Stape J. H. The Several Lives of Joseph Conrad / John Henry Stape. – New York : Pantheon Books, 2007. – 369 p.
26. Walpole H. Joseph Conrad / Hugh Walpole ; [general editor Bertram Christian]. – New York : Henry Holt and Company, 1914. – 138 p.
27. Rising C. Raskolnikov and Razumov: From Passive to Active Subjectivity in «Under Western Eyes» [Електронний ресурс] / Catharine Rising // High Beam Research. – 2001. – March 22. – Режим доступу : www.highbeam.com.
28. Voitkovska L. Conrad in Russia: a discipline in absentia [Електронний ресурс] / Ludmila Voitkovska // High Beam Research. – 2005. – March 22. – Режим доступу : www.highbeam.com.

© Ткачук О. П., 2012

Дата надходження статті до редколегії 03.09.2012 р.